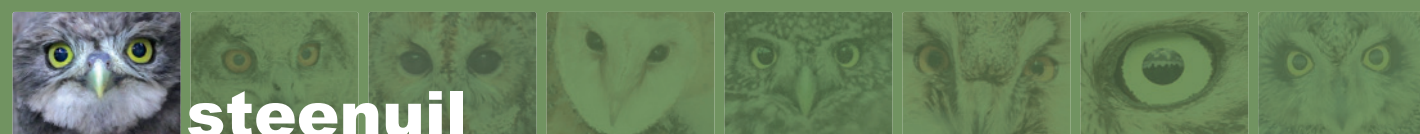

Onderzoek naar de verspreiding van de steenuil in Zeeuws-Vlaanderen 2015

Door: Alex de Smet

In 2015 is voor de vierde keer een gebiedsdekkend onderzoek gedaan naar de verspreiding van de steenuil in Zeeuws-Vlaanderen. De eerste telling dateert van 2003, het onderzoek wordt eenmaal per vier jaar herhaald. De tellingen zijn uitgevoerd door 48 leden van de natuurbeschermingsverenigingen 't Duumpje en de Steltkluut. Het doel van het onderzoek is om periodiek de actuele verspreiding en de dichtheid van de steenuil in Zeeuws-Vlaanderen te bepalen.

Methode

Het onderzoek is uitgevoerd conform de STONE-methode, waarbij in het veld de territoriumroep van een steenuil wordt afgespeeld (Bloem et al. 2001). De inventarisaties hebben plaatsgevonden in de periode februari tot medio april. Bekende locaties, waar bij het eerste bezoek niet werd gereageerd, zijn tot maximaal 3 maal bezocht. In figuur 1 is het onderzochte gebied weergegeven.

Het onderzoekgebied beslaat een oppervlakte van 650 km² (686 kilometerhokken). Buitendijks gelegen gebieden evenals alle bossen van enige omvang, o.a. de Braakman, zijn niet onderzocht. Verder zijn alle woonkernen en grote industrieterreinen buiten het onderzoek gelaten.

Resultaten

In 2015 zijn 348 territoria geteld. De ligging van de territoria is in figuur 2 weergegeven.

Figuur 1. Telgebieden natuurbeschermingsverenigingen 't Duumpje en de Steltkluut.

Figuur 2. Steenuilterritoria in Zeeuws-Vlaanderen in 2015.

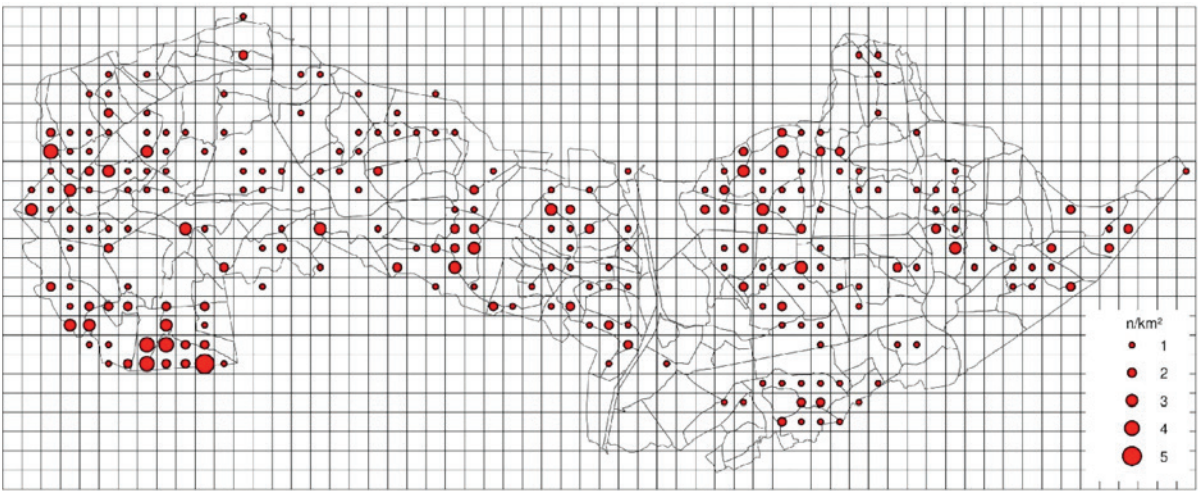
Foto: André Eijkenaar

Als we kijken naar de bezettingsgraad per kilometerhok (figuur 3) dan blijken 244 van de onderzochte kilometerhokken (n=686) bezet te zijn. De hoogste dichtheden (4-5 territoria/km²) komen voor in West Zeeuws-Vlaanderen.

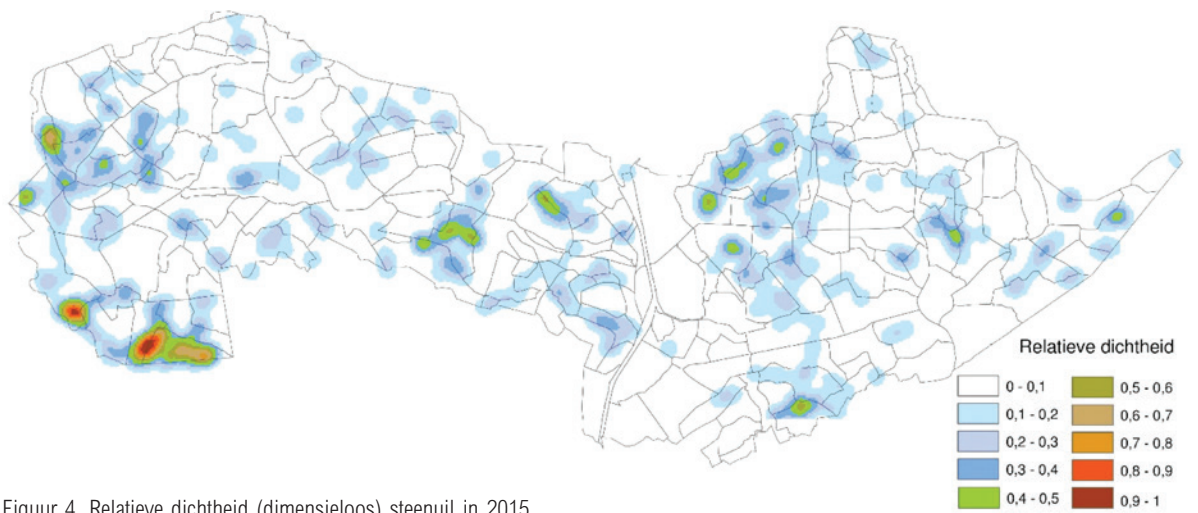
Gebieden met een zeer lage bezettingsgraad en gebieden waar geen steenuilen zijn aangetroffen vinden we langs de oostzijde van het Kanaal van Gent naar Terneuzen, langs de West Zeeuws-

Vlaamse kust, rondom Sas van Gent, ten oosten van Graauw, delen van de Kop van Ossensisse, tussen Schoondijke en Breskens, in de omgeving van Heikant en ten noorden en westen van Hengstdijk.

Figuur 4 toont de relatieve dichtheid (dimensieloos) van de steenuil in Zeeuws-Vlaanderen. Ook hier zien we dat gebieden met de hoogste relatieve dichtheid nagenoeg allemaal in West Zeeuws-Vlaanderen gesitueerd zijn.

Figuur 3. Aantal steenuilterritoria per km² in 2015.

Figuur 4. Relatieve dichtheid (dimensieloos) steenuil in 2015.

Vergelijking telgegevens 2015 t.o.v. 2003/2007/2011

Nu er 4 teljaren (2003-2007-2011-2015) beschikbaar zijn van het aantal steenuilen in Zeeuws-Vlaanderen is dit een mooi moment om deze met elkaar te vergelijken. Figuur 5 toont de bezette kilometerhokken in 2003, 2007, 2011 en 2015. Als we de bezette kilometerhokken van 2003 (blauwe stippen) vergelijken met die van 2015 (gele stippen) dan zien we een stabiele populatie in het westen van West Zeeuws-Vlaanderen in de driehoek Sluis-Retranchement-Nieuwvliet, en ten zuiden van Aardenburg en Sint Kruis – Eede. In Oost Zeeuws-Vlaanderen is het gebied in de

driehoek Zaamslag-Terneuzen-Ossenis, een gebied ten oosten van Hengstdijk en het gebied ten noorden van Koewacht constant. We zien echter ook gebieden waar de steenuil sinds 2003 steeds verder afneemt. Dit doet zich voor langs de oostzijde van het Kanaal van Gent naar Terneuzen, ten oosten van Graauw, het gebied tussen Oostburg en Draaibrug, maar ook in enkele gebieden in West Zeeuws-Vlaanderen. In 2015 zijn er in Zeeuws-Vlaanderen 11 steenuilterritoria minder geteld dan in 2011. In vergelijking met 2003 is het aantal steenuilterritoria in Zeeuws-Vlaanderen in 2015 met 46 afgenomen (12%).

Oorzaken achteruitgang

Aantasting leefgebied

Opvallend is het gebied ten oosten van het Kanaal van Gent naar Terneuzen; een industriezone waar aan het einde van de vorige eeuw nog zo'n 20 steenuilenpaartjes leefden. Door de komst van glastuinbouw en de zich verder ontplooiende havenactiviteiten is het landschap drastisch veranderd. De uitgevoerde mitigerende en compenserende maatregelen die waren opgelegd vanuit de Flora- en Faunawet bleken onvoldoende soelaas te bieden voor de aanwezige steenuilenpopulatie. Anno 2015 is er nog slechts 1 steenuilenpaar over.

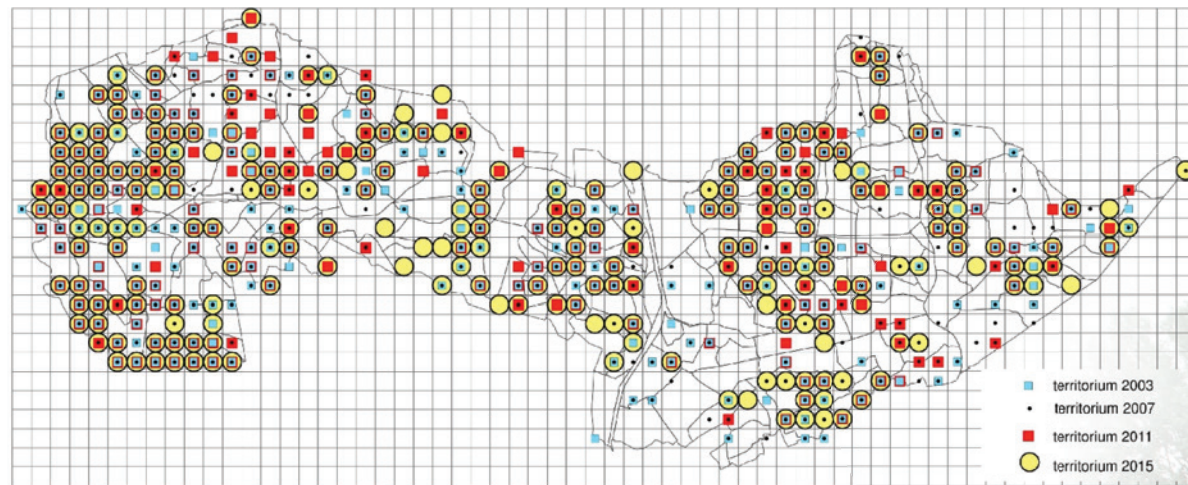
Verspreiding van de bosuil in relatie tot het voorkomen van de steenuil

Tijdens het steenuilenonderzoek zijn door enkele tellers ook bosuilen genoteerd. Het vermoeden bestaat dat bosuilen steenuilen prederen; dit kan

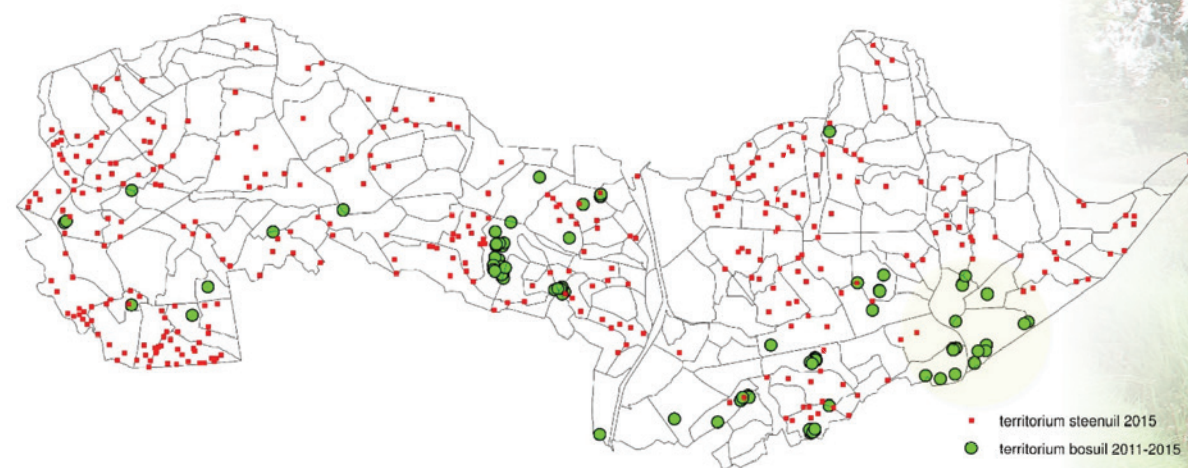
lokaal leiden tot een afname van de steenuil. Om een beeld te krijgen van de verspreiding van de bosuil in Zeeuws-Vlaanderen zijn de waarnemingen van de steenuilentelling in 2015 in figuur 6 gecombineerd met waarnemingen van bosuilen van www.waarneming.nl. Hierbij geldt de kanttekening dat niet alle groene stippen duiden op een territorium van de bosuil. Meerdere stippen kunnen betrekking hebben op 1 territorium. Alhoewel het verspreidingsbeeld van de bosuil onvolledig is, kunnen we op lokaal niveau de gegevens van beide soorten toch goed met elkaar vergelijken.

In de driehoek Hulst-Sint Jansteen-Clinge (Oost Zeeuws-Vlaanderen) zien we veel waarnemingen van de bosuil. Een gebied met relatief veel oude bossen, omzoomd met kleinschalig landschap dat geschikt is voor beide soorten. Uit tellingen blijkt dat hier aan het begin van de jaren 2000 zo'n 18 steenuilparen aanwezig waren. Anno 2015 is dit aantal nagenoeg nul.

Foto: Alex de Smet.

Figuur 5. Bezetting kilometerhokken in 2003, 2007, 2011 en 2015.

Figuur 6. Territoria bosuil periode 2011-2015 en territoria steenuil 2015.

Foto: Alex de Smet.

In hoeverre de bosuil hier debet aan is valt moeilijk te bewijzen. Feit is wel dat het aantal bosuilen hier in de loop der jaren sterk is toegenomen. Op andere locaties in Zeeuws-Vlaanderen waar de bosuil is aangetroffen is dit fenomeen minder duidelijk. We zien hier dat de bosuil en de steenuil op een korte afstand van elkaar leven zonder dat de steenuil in aantal achteruit gaat. Hierbij geldt wel de kanttekening dat hier mogelijk sprake is van recente vestigingen van de bosuil en dat het effect hiervan nog niet merkbaar is op het aantal steenuilen.

Overige aantastingen

Naast de hiervoor genoemde bedreigingen en aantastingen vinden er nog andere ingrepen plaats waardoor steenuilen noodgedwongen moeten uitwijken naar andere locaties. In de praktijk blijken ogenschijnlijk onschuldige ingrepen al een grote impact op de steenuil te kunnen hebben. Zo kan een geringe aantasting van het leefgebied al fataal zijn, zoals mogelijk blijkt uit nieuwe vestigingen van de steenuil in de directe nabijheid van verstoorde gebieden. Wij hopen dit fenomeen de komende jaren nader te kunnen onderbouwen met de resultaten van het ringonderzoek.

Voorbeelden van mogelijk relevante ingrepen zijn:

- het (gedeeltelijk) scheuren van weiden;
- het ophogen van weilanden (bij aanleg van natuurvriendelijke oevers);
- afbraak oude en vervallen schuurtjes;
- dichtmaken van invlieggaten;
- (ondeskundig) kappen van broedbomen.

Kappen van knotbomen in een potentieel leefgebied van de steenuil bij Stroopuit Waterlandkerkje november 2015. Foto: Alex de Smet.

Foto: André Eijkenaar

Foto: Arno ten Hoeve.

De hiervoor genoemde aantastingen komen regelmatig voor. Meestal wordt het pas geconstateerd als de activiteit al uitgevoerd is en het voor de steenuil te laat is. In de praktijk blijkt er meestal geen sprake te zijn van moedwil maar meer van onbekendheid met de soort. Ook komt het voor dat de eigenaren niet op de hoogte zijn van het feit dat zich een steenuil op hun terrein gevestigd heeft.

Conclusie

In 2015 zijn er 348 steenuilterritoria geteld in Zeeuws-Vlaanderen. Ten opzichte van 2011 betekent dat een achteruitgang van 3%, ten opzichte van 2003 een afname van 12%. Het areaal waar in 2015 geen steenuilen meer zijn aangetroffen is de afgelopen 4 jaar met 79 km² toegenomen; ten opzichte van 2003 is dit 154 km². We zien dat in de zone tussen het Kanaal van Gent naar Terneuzen en de Tractaatweg de afname zorgwekkend is. In 15 jaar tijd zijn hier 20 territoria verdwenen. Er resteert nog slechts 1 paar. Verder zien we dat ten

oosten van Graauw, in de driehoek Hulst-Clinge-Sint Jansteen, langs de West Zeeuws-Vlaamse kust en tussen Oostburg en Aardenburg nog amper steenuilen voorkomen. Lokaal zijn er wel enkele lichtpuntjes. Zo zijn ten zuiden van Biervliet de aantallen toegenomen. Verder is de populatie al jaren stabiel in de Biezen, rondom Retranchement en ten noorden van Zaamslag. In de omgeving van Clinge en Kapellebrug constateren we dat de bosuil aanzienlijk is toegenomen en de steenuil daar nagenoeg verdwenen is. In andere delen van Zeeuws-Vlaanderen waar de bosuil voorkomt is de steenuil echter nog steeds aanwezig.

Aanbevelingen en maatregelen

Alhoewel het aantal steenuilen in 2015 ten opzichte van 2011 niet veel is afgenomen zien we dat de soort sinds 2003 stapje voor stapje achteruit gaat. Over meerdere jaren gezien zit de soort dus in een negatieve trend. Om een verdere afname te voorkomen dienen er maatregelen getroffen te worden.

Foto: Alex de Smet.

Foto: Alex de Smet.

Inrichtingsmaatregelen

Nu bekend is waar de soort niet meer voorkomt of sterk achteruit is gegaan dienen er in deze gebieden gerichte maatregelen genomen te worden (zie figuur 7).

Het gebied dat prioritair aandacht vraagt is de zone tussen het Kanaal van Gent naar Terneuzen en de Tractaatweg. Deze nagenoeg “steenuilenvrije zone” vormt een belangrijke scheiding tussen het gebied ten oosten en westen van de Kanaalzone. Met gerichte inrichtingsmaatregelen kan dit gebied weer

geschikt gemaakt worden voor steenuilen, waarmee de uitwisseling van steenuilen tussen gebieden ten oosten en westen van het kanaal hersteld kan worden. De gebieden langs de noordrand van Westdorpe en langs de westzijde van de Autrichepolder hebben hiervoor de meeste potentie, zie figuur 10. Het ontbreekt vooral aan nestgelegenheid. De maatregelen zouden hier dan ook kunnen bestaan uit het planten van knotbomen en hoogstamfruitbomen om op wat langere termijn geschikte nestgelegenheid te creëren; op kortere termijn kan daarin worden voorzien door het ophangen van nestkasten.

Figuur 7. Gebieden waar maatregelen getroffen dienen te worden ten behoeve van de steenuil.

Foto: Arno ten Hoeve.

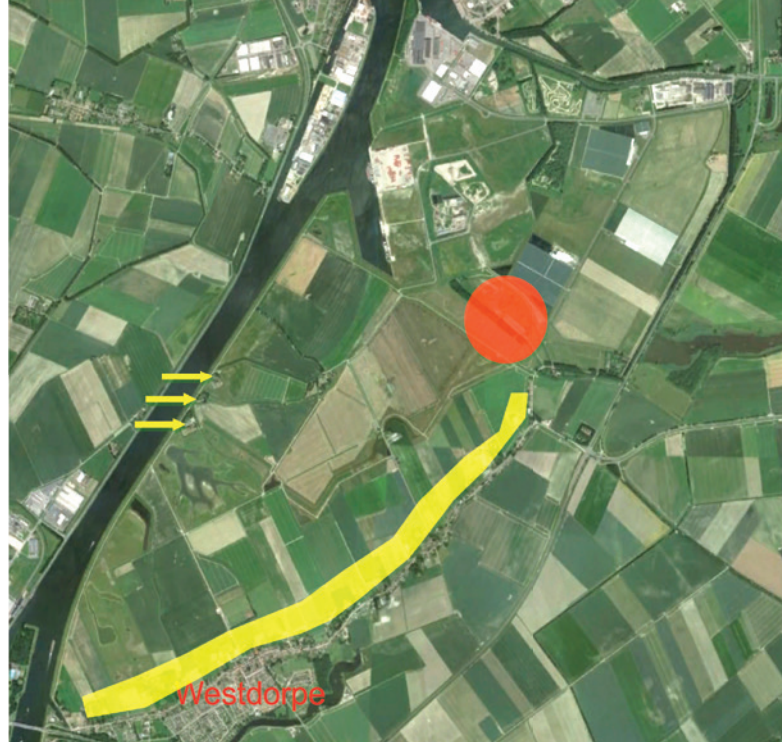
Voor de overige in figuur 7 aangeduide gebieden geldt dat eerst onderzocht moet worden wat de oorzaak is van de lokale achteruitgang van de steenuil. Indien de kwaliteit van het leefgebied (habitat) van de steenuil in deze gebieden is aangetast dan zal in eerste instantie gekeken moeten worden of deze habitats te herstellen zijn en/of op een andere wijze gecompenseerd kunnen worden. Waar nestgelegenheid in overigens geschikt gebied een beperkende factor is, kan daarin worden voorzien door het ophangen van nestkasten.

Overige maatregelen

Om verdere aantasting van het leefgebied van de steenuil te voorkomen dienen maatregelen genomen te worden die gericht zijn op het verbeteren van de voedselsituatie en het behoud en uitbreiding van de nestgelegenheid. In de praktijk komen deze maatregelen (zie ook Maatregelencatalogus en Erfwijzer) op het volgende neer:

- de natuurlijke broedgelegenheid verder uitbreiden door de aanplant van knobomen en fruitbomen; Stichting Landschapsverzorging Zeeland heeft hier de afgelopen jaren flink in geïnvesteerd, met name in Zuid-Beveland en Walcheren;
- invliegopeningen in oude schuren en gebouwen zoveel mogelijk handhaven, indien afgesloten zo mogelijk opnieuw openmaken;
- creëren en behouden van overhoekjes ten behoeve van de voedselvoorziening en beschutting;
- geen gebruik van rodenticiden (muisgift);
- voedselplekken creëren op en rondom het erf;
- knotten van bomen in de juiste periode, dus niet in de balts- en broedtijd (februari- juli);
- niet alle knobomen tegelijk knotten, dit om beschutting te handhaven;
- oude vervallen knobomen en fruitbomen tijdig vervangen door nieuwe;
- voor een optimaal voedselaanbod de weide en/of het gazon regelmatig laten begrazen en/of maaien;
- het aanleggen van houtstapels, takkenbossen en/of houtrillen;
- ophangen van nestkasten;
- goede voorlichting.

Veel van de hierboven genoemde maatregelen zijn gericht op verhoging van de kwaliteit van het leefgebied van een bestaand steenuilenpaar. Hiervan worden de meeste uitgevoerd op het erf waar een steenuilenpaar gevestigd is, het hart

Overzicht van de Autrichepolder e.o. (ten noorden van Westdorpe), dat potentieel leefgebied voor de steenuil kan worden, met de locaties die geschikt gemaakt kunnen worden voor de steenuil: boerderij met potentie voor de steenuil. Rood omcirkeld is het leefgebied van de steenuil die nog in dit gebied voorkomt. Geel gearceerd is het zoekgebied dat op onderdelen steenuilvriendelijk gemaakt kan worden.

van het territorium. In nauw overleg met de eigenaar kunnen meestal goede afspraken gemaakt worden om het terrein steenuilvriendelijk(er) te maken en/of kleine wijzigingen uit te voeren aan de bedrijfsgebouwen.

Bij het ophangen van nestkasten dienen we rekening te houden met de steenmarter. Deze soort is in opmars en heeft Zeeuws-Vlaanderen inmiddels bereikt. In regio's waar de steenmarter reeds voorkomt, is geconstateerd dat de steenmarter soms steenuilennestkasten bewoont, dan wel de steenuil, eieren of jonge vogels predeert. Bij voorkeur dienen daarom steenmarterveilige nestkasten gebruikt te worden.

Het is belangrijk om gebieden waar maatregelen worden genomen zoveel mogelijk aan te laten sluiten op gebieden waar steenuilen reeds gevestigd zijn. Door o.a. boerenerven die grenzen aan bestaande steenuilenpopulaties, geschikt(er) te maken voor steenuilen kunnen deze fungeren als stapstenen naar steenuilloze gebieden.

Juridisch bescherming

De huidige Flora- en Faunawet beschermt de steenuil en het functionele leefgebied jaarrond. Dit betekent dat het jachtgebied, evenals zijn broedplaats, niet verstoord mag worden. Regelmatig komt het voor dat de broedplaats en/of het leefgebied van de steenuil aangetast wordt. Bij grote infrastructurele werken besteedt men hier veelal aandacht aan en worden er tijdig mitigerende en/of compenserende maatregelen getroffen die voortvloeiën uit de vereisten voor een ontheffing Flora- en Faunawet. Bij kleinere ingrepen in het landschap, zoals het kappen van bomen op particuliere erven of het slopen van bedrijfsgebouwen waar steenuilen gevestigd zijn, gaat het echter regelmatig fout. Deels door onwetendheid van de eigenaar, maar ook omdat het onvoldoende is ingebed in de processen van de vergunningverlenende instanties (o.a. de gemeenten). De soort wordt vaak over het hoofd gezien met alle gevolgen van dien. Nog vaak worden weilanden die onderdeel vormen

van het leefgebied van de steenuil opgehoogd. Nu de ligging van vrijwel alle steenuilterritoria in Zeeuws-Vlaanderen bekend is, kunnen gemeenten en andere overheidsinstanties die betrokken zijn bij de toetsing van vergunningaanvragen de in onderhavig rapport genoemde onderzoeksgegevens betrekken in hun beoordelingen/overwegingen. Hiermee kan onnodig verlies van een steenuilenterritorium voorkomen worden en kunnen tijdig mitigerende en/of compenserende maatregelen getroffen worden.

Communicatie

Een andere maatregel die de steenuil bescherming kan bieden ligt op het vlak van de communicatie. Tijdens de telling in 2011 zijn er verschillende aanvaringen geweest tussen tellers en bewoners van het buitengebied. Om deze vervelende confrontaties te voorkomen zijn er, voordat er gestart is met de inventarisatie, verschillende communicatiemiddelen ingezet. Zo is er vooraf een goede communicatie geweest met diverse

Foto: Alex de Smet.

belangenorganisaties in Zeeuws-Vlaanderen, is de politie in Zeeuws-Vlaanderen geïnformeerd en is een vooraankondiging geplaatst in de regionale dagbladen en advertentiebladen. Door middel van goede voorlichting in de vorm van voorlichtingsavonden en informatiefolders wordt getracht de burgers meer kennis bij te brengen over de steenuil en de wijze waarop omgegaan dient te worden met een steenuil. Wat dit betreft timmert STONE goed aan de weg. Zo verschijnen er regelmatig folders, brochures en interessante boekwerkjes om de eigenaren van erven, waar steenuilen gehuisvest zijn, te informeren en te adviseren.

Ringonderzoek

Sinds 2013 worden steenuilen geringd in Zeeuws-Vlaanderen. Hierdoor krijgt men een beter inzicht in de ruimtelijke uitwisseling en de leeftijdsopbouw van de populatie. Ook worden broedbiologische gegevens verzameld; voorts bouwt men op basis van de prooien in de kasten kennis op over de samenstelling van het voedsel. In Zeeuws-Vlaanderen hangen zo'n 175 nestkasten, waarvan de meeste in Oost Zeeuws-Vlaanderen. Jaarlijks worden er zo'n 40 nestkasten gecontroleerd waarvan gemiddeld de helft bezet is. Onderzoek in 2014 rondom Retranchement liet zien dat de steenuil hier geen gebruik maakte van het grote aantal nestkasten. Blijkbaar prefereren ze hier natuurlijke broedgelegenheid boven nestkasten.

Tot op heden (peildatum januari 2016) zijn er 14 terugmeldingen van geringde steenuilen. De gemiddelde afstand tussen ring- en vindlocatie bedraagt 11,9 km met een maximum van 24 km. Uit terugmeldingen blijkt dat Zeeuws-Vlaamse steenuilen zich regelmatig vestigen in (Belgisch) Vlaanderen en omgekeerd. Hiermee wordt de waarde van het ringen van steenuilen nog eens benadrukt.

Dankwoord

Uiteraard had dit onderzoek niet plaats kunnen vinden zonder de medewerking van het grote aantal tellers. Het betreft de volgende personen: Wally Baaten, Frans Baijens, Roger Blaakman, Lucien Boerjan, Marcel Buijsse, Huub Bun, Johnny du Burck, Piet du Burck,

Henk Castelijns, Ab Delzenne, Ron Dhondt, Christien D'hoore, Leo D'Hoore, Irene Dijk, Mark Dobbelaar, André de Hamer, Peter Heetesonne, George van der Hel, Conny Jansen, Jan Janssens, Aloys de Kock, Wim Lansman, Hans Molenaar, Dilia Timmers, Bas de Maat, Eric Martijn, Eddy Matthijs, Luud Persijn, Jimmy Pijcke, Rob Remmerts, Reggie van Poecke, Fred Schenk, Rudy Smet, Alex de Smet, Cor Sol, Toon Sparreboom, Jan Spinnewijn, Thea Spinnewijn, Marian Sponselee, Theo Spuesens, Jaap Poortvliet, Sabine Rausch, Franklin Tombeur, Sara Verhagen, Willy Vink, Herman van de Voorde, Bram Vroegindewij, Alex Wieland.

Literatuur

- Bloem H., Boer K., Groen N.M., van Harxen R. & Stroeken P. 2001. De Steenuil in Nederland. Handleiding voor onderzoek en bescherming. Stichting Steenuilenoverleg Nederland (STONE).
- De Smet A. 2003. Onderzoek naar het voorkomen van de steenuil in Zeeuws-Vlaanderen 2000-2003. Rapport 2003.
- De Smet A. 2007. Onderzoek naar de verspreiding van de steenuil in Zeeland, Rapport 2007
- De Smet A. 2011. Onderzoek naar de verspreiding van de steenuil in Zeeuws-Vlaanderen. Rapport 2011.
- Landschapsbeheer Nederland 2009. Steenuil onder de pannen. Maatregelencatalogus ter verbetering van het leefgebied van de steenuil.
- Nieuwenhuysse D. van, Génot J-C. & Johnson D.H. 2008. The little owl: conservation, ecology and behavior of *Athene noctua*.
- SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002. Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Van Dijk A.J. & Boele A. 2011. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Van Harxen R. & Stroeken P. 2011. Handleiding broedbiologisch onderzoek steenuil. Uitgave STONE Steenuilenoverleg Nederland, Heiloo.
- Van Harxen R. & Stroeken P. 2010. Nieuwe aantalschatting van de steenuil in Nederland. *Athene* 14: 43-48.

Foto: André Eijkenaar.